

نقش گسترش گردشگری جزیره‌ای در توسعه جامع خلیج فارس

دکتر محسن مدیر شانه‌چی - عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد

طرح موضوع

اگر در سده‌های گذشته، هرگز رانگین خلیج فارس می‌خواندند، امروزه بر پایه پتانسیل‌های گردشگری خلیج فارس و از قوه به فعل در آمدن آنها، کیش چنین عنوان و جایگاهی یافته است. توسعه گردشگری در جزیره کیش بویژه پس از انقلاب و در دوران موسوم به سازندگی - بر بستر برخی امکانات و جاذبه‌های اندک پیش از انقلاب - گذشته از ایجاد منطقه‌ای نمونه و بی‌همتا در گردشگری کشور و جذب گردشگرانی از ایران و بیرون از ایران، به گونه چشمگیر به کاهش خروج مسافر و ارز از کشور و افزایش اعتبار و جاذبه‌های گردشگری ایران انجامید.

این پدیده از دیگر سو با دامن‌دار شدن این توسعه و افزایش ساخت و ساز در کیش، رفته رفته به ایجاد تشدید عارضه‌هایی چون «بار اضافی»، معضلات زیست

محیطی در جزیره و کرانه‌های آن، تنگناهای ترافیکی، آلودگی‌های شنیداری و دیداری و دیگر عوارض جانبی که تا کنون نبود آنها در این جزیره، برجسته‌ترین جاذبه آن بوده است، جایگاه ممتاز گردشگری کیش را به خطر می‌افکند. افزون بر این، توجه کمابیش انحصاری به کیش و توسعه آن و بی توجهی نسبی به دیگر جزیره‌ها، گونه‌ای اقتصاد و توسعه در جزیره‌های ایرانی خلیج فارس پدید آورده است که می‌توان آنرا «اقتصاد جزیره‌ای» و «توسعه ناموزون» خواند. این در حالی است که دهها جزیره ایرانی دیگر در سراسر خلیج فارس از دهانه آن در تنگه هرگز تا دورترین نقطه این آبراهه در شمال باختری، از زمینه‌های گسترده توسعه کمی و کیفی در ابعاد و وجوه گوناگون برخوردارند که پرداختن ناکافی به آنها، گذشته از ایجاد «بار اضافی» یاد شده برای کیش و غفلت از فرصت‌های گوناگون گردشگری جزیره‌ای در جنوب ایران،

۲. محرومیت زدایی و توسعه اقتصادی و اجتماعی حوزه خلیج فارس و جنوب ایران:

عطف توجه از کیش به دیگر جزایر ایرانی در خلیج فارس و اعمال آنچه از آن به تبعیض مثبت یاد شده است، از یک سو به بیرون رفتن این جزیره‌ها از مدار توسعه نیافتگی و از دیگر سو به توسعه یافتگی بندرها و کرانه‌های نزدیک به هر یک از آنها می‌انجامد.

۳. افزایش پتانسیل‌های گردشگری جنوب ایران:

بیشتر پرداختن به دیگر جزیره‌ها و توسعه در حوزه‌ای گسترده‌تر، به افزایش پتانسیل‌های گردشگری ایران در این گستره می‌انجامد و این خود زمینه توسعه بیش از پیش آن مناطق را فراهم می‌سازد. وجود دهها جزیره ایرانی در خلیج فارس از بزرگترین پتانسیل‌ها و جاذبه‌های گردشگری است که نادیده گرفته شده است. ایران از چنان موقع جغرافیایی ممتازی برخوردار است که امکان جذب بیشترین گردشگر از داخل و خارج و ورود موفق به حلقه گردشگری جهانی این منطقه را برای آن فراهم می‌آورد.

۴. تعادل جمعیتی:

توسعه قلمرو گردشگری و اقتصاد استوار بر آن در دیگر جزیره‌های ایرانی در خلیج فارس، تعادلی جمعیتی میان کیش و دیگر جزیره‌ها پدید خواهد آورد و افزون بر آن با جذب جمعیت در گستره‌ای پهناور از مناطق کم جمعیت جنوب، به تعادل جمعیتی در سطح کشور کمک خواهد کرد.

○ اگر در سده‌های گذشته، هرمز را نگین خلیج فارس می‌خواندند، امروزه بر پایه پتانسیل‌های گردشگری خلیج فارس و از قوه به فعل درآمدن آنها، کیش چنین عنوان و جایگاهی یافته است.

عوارض اجتماعی، سیاسی و امنیتی دیگری به بار خواهد آورد و از توسعه جامع و فراگیر خلیج فارس خواهد کاست.

توجه به جزیره‌هایی که در این نوشتار به گونه فشرده از ویژگیها، جایگاه، جاذبه‌ها و توانمندیهای آنها سخن خواهیم گفت، فرصتها و مزایای نسبی زیر را فراهم خواهد ساخت.

ابعاد و وجوه گسترش گردشگری جزیره‌ای در

خلیج فارس

۱. کاهش مشکلات پیش روی کیش و حفظ

موقع گردشگری کنونی آن:

چنان که گفته شد، توسعه بیش از اندازه متمرکز بر کیش، خطر از دست رفتن بسیاری از جاذبه‌های کنونی این جزیره را پیش می‌آورد. افزایش رفت و آمد هواپیماها و دریایماها و نیز ترابری درون کیش و گسترش فعالیتهای بازرگانی و ساختمانی در آن، رفته‌رفته به آلودگیهای شنیداری و دیداری، از دست رفتن خاک جزیره و آلودگی آن و نیز آلودگی آب شیرین و آبهای ساحلی و ایجاد ترافیک سنگین و آشفته‌گیا و به هم‌ریختگیهای معمول در نقاط پر جمعیت و متراکم می‌انجامد. افزون بر این، بویژه با گسترش ساختمانهای مسکونی، تجاری و اداری، این روند سرانجام ممکن است گذشته از ایجاد گرفتاریهای زیست محیطی و به خطر افکندن جاذبه‌های طبیعی جزیره از جمله رستنیهای آن، آثار و ابنیه تاریخی کیش را به مخاطره اندازد و بدین سان مجموعه یگانه‌ای از ویژگیها و جاذبه‌های تجدیدنشدنی این جزیره را در معرض نابودی قرار دهد.

توجه بیشتر به دیگر جزایر ایرانی در خلیج فارس، از این بار اضافی بر کیش خواهد کاست و با ساماندهی و کنترل طبیعی تهدیدها و عوامل مخرب، جایگاه کنونی این جزیره حفظ خواهد شد.

هموار خواهد ساخت.

۶. گسترش امنیت پایدار با محوریت جمعیت و نیروی انسانی:

برداشت‌های تازه و جامع از مفهوم امنیت-همچون مقوله توسعه- بر نقش کیفی جمعیت و نیروی انسانی تأکید دارد و به سخن دیگر «انسان محور» شمرده می‌شود. مناطق مرزی فاقد سکنه یا کم جمعیت- چه زمینی و چه آبی- و وجود خلأ جمعیتی، زمینه‌ساز خطرهای امنیتی است و در برابر، وجود جمعیت چشمگیر در چنین مناطقی بویژه در صورت فراهم شدن فرصت‌های اشتغال و امکانات مادی و فرهنگی لازم و ایجاد زمینه‌ها و انگیزه‌های همگرایانه ملی، به تقویت امنیت پایدار و انسان محور می‌انجامد. حفظ جمعیت بومی در جزیره‌های خلیج فارس، ایجاد امکانات و جاذبه‌های لازم برای کوچ شهروندان به این جزیره‌ها و حضور و رفت و آمد جمعیت متغیر و گردشگر از دیگر نقاط ایران به آنها، با پر کردن خلأ جمعیتی به گسترش امنیت پایدار و متکی به شهروندان و نیروی انسانی می‌انجامد و نیز مایه توازن جمعیتی میان جزیره‌های گوناگون در خلیج فارس و مجموعه این جزایر و بخش‌های جنوبی ایران با دیگر نقاط کشور می‌شود و بدین سان دامنه امنیت پایدار و زمینه‌ساز توسعه گسترش می‌یابد.

ابعاد و وجوه توانمندیهای گردشگری جزیره‌ای در

خلیج فارس

اکنون نیم نگاهی به موقع، ویژگیها و پتانسیلهای گردشگری برخی از این جزیره‌ها خواهیم افکند. در این بررسی، گذشته از کیش، از قشم نیز که بویژه در این سالها همچون کیش مورد توجه قرار گرفته و از فرصت‌های توسعه بویژه توسعه گردشگری کمابیش چشمگیر بهره‌مند شده است، کمتر سخن خواهیم گفت.

خلیج فارس نزدیک به ۱۳۰ جزیره بزرگ و کوچک

○ توجه کمابیش انحصاری به کیش و توسعه آن و بی توجهی نسبی به دیگر جزیره‌ها، گونه‌ای اقتصاد و توسعه در جزیره‌های ایرانی خلیج فارس پدید آورده است که می‌توان آنرا «اقتصاد جزیره‌ای» و «توسعه ناموزون» خواند. این در حالی است که دهها جزیره ایرانی دیگر در سراسر خلیج فارس از دهانه آن در تنگه هرمز تا دورترین نقطه این آبراهه در شمال باختری، از زمینه‌های گسترده توسعه کمی و کیفی در ابعاد و وجوه گوناگون برخوردارند که پرداختن ناکافی به آنها، گذشته از ایجاد «بار اضافی» یاد شده برای کیش و غفلت از فرصت‌های گوناگون گردشگری جزیره‌ای در جنوب ایران، عوارض اجتماعی، سیاسی و امنیتی دیگری به بار خواهد آورد و از توسعه جامع و فراگیر خلیج فارس خواهد کاست.

۵. توسعه موزون:

توجه انحصاری به توسعه کیش و تفاوت‌های ناحیه‌ای ناشی از آن میان این جزیره و دیگر جزیره‌های ایرانی در خلیج فارس، مایه پیدایش وضعی که «اقتصاد جزیره‌ای» خوانده می‌شود و توسعه ناموزون بر خاسته از آن در پهنه جزیره‌ها و کرانه‌های جنوب کشور شده و در مقیاسی گسترده‌تر به توسعه نیافتگی نواحی جنوب در سنجش با بخش‌های دیگری از کشور در نتیجه محدود شدن توسعه به بخش کوچکی از این نواحی و در نتیجه جلوه دیگری از توسعه ناموزون انجامیده است. گسترش گردشگری و امکانات مرتبط با آن از کیش به دیگر جزیره‌ها، راه توسعه موزون جزیره‌ها و کرانه‌های خلیج فارس و فراتر از آن، توسعه موزون میان جنوب و دیگر مناطق کشور را

ابوموسی و تنب بزرگ در شمار این گونه جزیره‌ها هستند و بیشترین جمعیت با کمابیش ۷۳ هزار تن مربوط به قشم است.

۲. جاذبه‌ها و آثار تاریخی:

جزیره‌های ایرانی در خلیج فارس، در پرتو پیشینه تاریخی و تمدنی کهن و نیز به علت فراز و نشیبهای بسیار از جمله حضور قدرتهای خارجی، دست به دست شدن آنها و کوچها، آثار تاریخی گوناگون و کم ماندنی در خود جای داده است. مساجد اهل سنت و شیعه، حسینیه‌ها، بقاع متبرکه، گورستانهای تاریخی مسلمانان و مسیحیان، زیارتگاهها و معابد ادیان گوناگون، بقایای کلیساها و آتشکده‌ها، بازمانده‌های قلعه‌های تاریخی، آثار نبردهای گذشته و جنگ هشت ساله و... در شمار آنهاست.

برخی از این آثار و جاذبه‌ها از این قرار است:

ویرانه‌های قلعه‌های مسلمانان و پرتغالیها، گورستانهای مسلمانان و مسیحیان، زیارتگاه شیخ حسن مدنی و زیارتگاه قتال ولی همگی در هندورابی (افشار سیستانی، ۱۳۷۱: ۹۸ و ۱۲۴)؛ ویرانه‌های ساختمانهای کهن در فارور (افشار سیستانی، ۱۳۷۱: ۷۳)؛ مسجد جامع اهل سنت و دیگر مساجد و حسینیه‌ها، تویهای سرپر نادری، سنگرهای زمان جنگ، چراغ دریایی، روستاها و آبادیهای کهن همگی در لاوان (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۲: ۱۲۷ و ۱۳۰)؛

○ عطف توجه از کیش به دیگر جزایر

ایرانی در خلیج فارس و اعمال آنچه از آن به تبعیض مثبت یاد شده است، از یک سو به بیرون رفتن این جزیره‌ها از مدار توسعه نیافتگی و از دیگر سو به توسعه یافتگی بندرها و کرانه‌های نزدیک به هر یک از آنها می‌انجامد.

و مسکون و غیر مسکون دارد. در واقع هرگاه از جزیره‌های خلیج فارس سخن به میان می‌آید، به گونه طبیعی نام جزیره‌های ایرانی در این آبراهه به ذهن می‌رسد؛ زیرا جز مجمع الجزایر بحرین که یک کشور است، دیگر جزیره‌های جنوبی و غیر ایرانی، بیشتر غیر مسکون و مرجانی و سنگی است، حال آنکه جزیره‌ها در شمال خلیج فارس که متعلق به ایران است، بیشتر دارای سکنه یا مستعد سکونت و گردشگری است (با استفاده از اسدی، ۱۳۸۱: ۱۴).

برخی از مهمترین جزیره‌های ایرانی در خلیج فارس از خاور به باختر عبارتند از هرمز، لارک، قشم، هنگام، تنب بزرگ، تنب کوچک، ابوموسی، فارور، فارورگان، سیری، فارسی، کیش، هندورابی، شیدور، لاوان، ام‌الکرم، نخیلو، شیف، جبرین، ام‌سیله، خارک، خارکو، بونه، حاج صلیوخ و دارا.

۱. ویژگیهای کلی جزایر ایرانی در خلیج فارس:

بزرگترین جزیره‌های ایرانی در خلیج فارس بر حسب گستره (به کیلومتر مربع) عبارتند از قشم (۱۶۲۸)، کیش (۹۰/۴)، لاوان (۷۶/۸)، فارور (۲۶/۶)، هندورابی (۲۲/۸)، سیری (۱۶/۵)، خارک (۲۱)، شیف (۱۴)، ابوموسی (۱۲/۸)، تنب بزرگ (۱۰/۵)، جبرین (۷)، خارکو (۳/۵)، تنب کوچک (۲)، فارورگان (۱)، ام‌الکرم (۰/۴)، نخیلو (۰/۳۲) و فارسی (۰/۲۵). بدین سان، این جزیره‌ها بر سر هم گستره‌ای نزدیک به ۲۰۰۰ کیلومتر مربع را در بر می‌گیرند و قشم که بزرگترین آنهاست، به تنهایی کمابیش شش برابر همه جزیره‌های ایرانی در خلیج فارس وسعت دارد. قشم همچنین بزرگترین جزیره در میان جزیره‌ها در خلیج فارس-ایرانی و غیر ایرانی-است و پس از آن، بویان (متعلق به کویت) و بحرین که یکی از هشت کشور در حوزه خلیج فارس است، قرار گرفته‌اند.

در نزدیک به نیمی از کمابیش ۲۵ جزیره ایرانی در خلیج فارس شهروندانی زندگی می‌کنند؛ قشم، هرمز، کیش، لاوان، فارور، هندورابی، سیری، خارک، شیف،

نظامیان دوران جنگ در خار کو (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۱ (الف): ۱۵۶).

۳. تنوع فرهنگی:

تمرکز تمدن‌ها، دولتها و امپراتوریهای بزرگ در منطقه خلیج فارس، در مقام نقطه‌ای کانونی از دیرباز تا کنون، جایگاه اقتصادی محوری و مرکزیت بازرگانی این منطقه به مثابه کانون دادرستد کالاها و رفت و شد بازرگانان و دریانوردان در گذر سده‌ها، کوچ اقوام و ملت‌های دور و نزدیک به منطقه و حضور و نفوذ قدرتهای استعماری گوناگون در پنج سده گذشته، خلیج فارس را به موزه‌ای از قومیتها، ادیان، مذاهب، زبانها، گویشها، فرهنگها و خرده فرهنگهای گوناگون بدل ساخته است. در این میان، جزیره‌های ایرانی در خلیج فارس نشانه‌های بسیاری از این تنوع و گوناگونی در خود دارند و جلوه‌ها و جاذبه‌های فراوان به نمایش می‌گذارند که از برجسته‌ترین ویژگیهای این جزیره‌هاست. برخی از این ویژگیها که می‌تواند زمینه‌های گردشگری فرهنگی را بعنوان بخشی از پتانسیلهای گردشگری جزیره‌ای خلیج فارس فراهم سازد، به گونه فشرده از این قرار است:

تنوع مذهبی و وجود اقلیتهای مذهبی، همچون اهل سنت که در برخی جزیره‌ها همچون قشم و هندورابی و شیف بیشترین باشندگان و در جزیره‌های دیگری چون لاوان و خارک اقلیتهایی چشمگیر را تشکیل می‌دهند؛ تنوع زبانی و سخن گفتن به زبانهای اقلیت در ایران، همچون عربی که در برخی از جزیره‌ها مانند شیف زبان رایج است و در جزیره‌های دیگری چون قشم، هندورابی، کیش، لاوان، بوموسی و تنب بزرگ در کنار فارسی به کار می‌رود؛ وجود گویشهای بومی گوناگون؛ سخن گفتن به فارسی آمیخته به واژه‌هایی از زبانهای دور و نزدیک؛ گوناگونی فرهنگی و حضور نیرومند سنت‌های ملی و بومی در کنار آمیختگی فرهنگی و نمادهای گوناگون مدرنیته و آمیزش ویژه آنها با یکدیگر؛ وجود اکثریت بومی در جزایری چون شیف؛ آمیختگی

مساجد و چراغ دریایی (فار) بر فراز قله در تنب بزرگ (افشار سیستانی، ۱۳۸۰، ۱۶۹)؛ قبر شیخ سعد منسوب به سعد بن ابی وقاص و دیگر مقابر و مساجد تاریخی در شیف (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۱ (الف): ۱۸۹)؛ پایه‌های تخریب شده چاههای دریایی در جبرین (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۱ (الف): ۲۱۵)؛ قبر منسوب به شیخ کرامه یا شیخ کرامت در نخیلو (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۱ (الف): ۲۲۴)؛ قبرهای سنگی هزار سال پیش از میلاد، دخمه‌ها و معابد پالمیری، ویرانه‌های معبد یوزیدون (نپتون یا خدای دریا) منسوب به یونانیان، بازمانده‌های چارطاقی یا آتشکده زرتشتیان، بقایای کلیسا و دیر (صومعه) نسطوریان، خرابه‌های قلعه هلندیها، بقعه میر محمد حنفیه (محمد بن حنفیه) و قنات قدیمی کنار بقعه، بقعه علمدار، حسینیه‌ها و مساجد شیعیان و اهل سنت، همگی در خارک (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۱ (الف): ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۸۳؛ آل احمد، ۱۳۵۳: ۸۰) و اماکن و ساختمانهای متروکه

○ نزدیک به ۲۵ جزیره ایرانی در خلیج فارس با توانمندیها و جاذبه‌های گوناگون تاریخی، فرهنگی و طبیعی که آنها را در سراسر این خلیج و دیگر آبراهه‌ها و پهنه‌های آبی جهان ممتاز و به جهاتی بی‌همتا ساخته است، مستعد توسعه‌ای جامع و موزون بویژه بامحوریت گردشگری است. اکنون گذشته از کیش و تاندازه‌ای قشم، دیگر جزیره‌ها با همه پتانسیلها و زمینه‌های توسعه، از امکانات و تجهیزات کافی در زمینه گردشگری و توسعه مبتنی بر آن بی‌بهره‌اند یا امکانات و تجهیزات یاد شده به دلایل نظامی، امنیتی و اقتصادی در انحصار بخش کوچکی از جمعیت کشور است.

جزیره‌های عربی در نیمه جنوبی خلیج فارس متمایز و ممتاز می‌سازد، از دیدگاه طبیعی، اقلیمی و زیست محیطی نیز از جاذبه‌ها، پتانسیلها و تنوع ویژه‌ای برخوردار است که نه تنها در خلیج فارس، که در دیگر پهنه‌های آبی نیز کمتر به چشم می‌خورد.

انواع گونه‌های گیاهی علوفه‌ای و دارویی و دیگر گیاهان علفی و بوته‌ای خودرو، انواع درختان و درختچه‌های مثمر و غیر مثمر و گسترده‌ترین تنوع جانوری، از ماهیان گوناگون و دیگر آبزیان و دوزیستان گرفته تا پرنده‌گان بومی و مهاجر و خزندگان و جوندگان و پستانداران، زیست بوم گیاهی و جانوری پر بار و جذابی در جزیره‌های ایرانی فراهم آورده است. وجود آب شیرین و شور به صورت چشمه و برکه و رود و چاه و قنات در این جزیره‌ها، امکان کشاورزی و کشت غلات و صیفی جات و نیز دامداری را به امکانات گسترده ماهیگیری و صید مروارید افزوده است. شمه‌ای از پهنه گسترده این زیست بوم بی‌مانند در جزیره‌های ایرانی خلیج فارس از این قرار است:

گیاهانی چون کنار، کهور، خرما، لور، کرت، گل کاغذی، نخل زینتی، گل ابریشمی، انجیر، انار، انگور، مرکبات، انبه، موز، نارگیل، بادام، بادام زمینی، حنا، تمر، تاغ، مغیر، گز، شمشاد، چیرغ، سمر، بهمن، سلم، پلنگو، گرخ، گل مرز، اسکنبیل، سپستان، خرزهره، آکاسیا و جلبکهای سبز و آبی، و جانورانی چون جبیر (آهو)، انواع مارها و مارهای دریایی، سوسمار، عقرب، بزوجه، انواع موشها، خاریشت، خفاش، لاک‌پشت، راسو، جوجه تیغی، مارمولک، انواع جریبل، خرچنگ دریایی و ساحلی، انواع لاک‌پشت‌های عظیم دریایی، دلفین، کوسه، نهنگ، دهها نوع ماهی و دهها نوع پرنده از جمله انواع پرستوهای دریایی، کاکایی، سار، غاز، اردک، آگرت، حواصیل، فلامینگو، انواع باز شکاری، عقاب، سلیم، چکاوک، بلبل، کبوتر، هدهد، قمری، زنبور خوار، چک‌چک، سوسک، باکلان، کبک، تیهو، گنجشگ، کوکو و جغد.

در اینجا به نمونه‌ای از ویژگیهای طبیعی در شماری

جمعیت بومی و غیر بومی در جزایری چون قشم، بوموسی، تنب بزرگ، هندورابی و خارک؛ اکثریت غیر بومی در جزایری همچون لاوان و نبود جمعیت بومی در جزایر دیگری چون سیری.

اکنون فهرست وار گوناگوینهای یاد شده در شماری از این جزیره‌ها بر شمرده می‌شود:

جمعیت قشم را اکثریت سنی شافعی در کنار اقلیت شیعی و گروهی از درویشان قادری و کوچندگان افغانی، بنگلادشی و بلوچ تشکیل می‌دهند (زند مقدم، ۱۳۸۲: ۳۲، ۳۵، ۹۱ و ۹۴). اکثریت قریب به اتفاق جمعیت هندورابی پیرو سنت شافعی اند و عربها و فارسهای بومی و غیر بومی قومیت‌های این جزیره را تشکیل می‌دهند. جلوه‌های فرهنگی و سنت‌های رایج در جزیره هندورابی از ویژگیهای این جزیره است (افشار سیستانی، ۱۳۷۱: ۱۰۲ و ۱۱۴ تا ۱۱۹). در لاوان، ایرانیان اصیل، عربها، سیاهپوستان حبشی، پرتغالیها و آمیزه‌ای از آنان زندگی می‌کنند. زبانهای رایج در این جزیره، فارسی با گویشهای لامردی و بندری و عربی و مذهب باشندگان آن تشیع و تسنن شافعی است (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۲: ۱۱۳، ۱۱۴ و ۱۶۹). باشندگان بوموسی را ایرانیان و عربهای شارجه و جمعیت تنب بزرگ را ایرانیان لنگه‌ای و عربهای بنی یاس دبی تشکیل می‌دهند (افشار سیستانی، ۱۳۸۰: ۱۳۵، ۱۶۹ و ۱۷۰). اکثریت جمعیت جزیره کیش از شافعیها و اقلیتی نزدیک به یک پنجم، از شیعیانند. زبان رایج در این جزیره عربی است (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۱ (الف): ۱۸۰). در جزیره خارک از دیرباز پیروان ادیان و مذاهب و مردمانی از اقوام و ملیتهای گوناگون می‌زیسته‌اند؛ یک سوم باشندگان این جزیره، از اهل سنت اند (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۱ (الف): ۶۳ و ۱۳۵).

۴. جاذبه‌ها و پتانسیل‌های طبیعی:

کماییش ۲۵ جزیره ایرانی که در نیمه شمالی خلیج فارس قرار گرفته است، گذشته از وسعت، جاذبه‌های تاریخی و تنوع ویژه‌ای که آنها را از

از این جزیره‌ها اشاره می‌شود:

برکه‌ها و چاههای آب شیرین، ناحیه‌ای کوهستانی با دره‌های پردرخت، رودخانه‌ای ۱۳۰۰ متری با آثار بند سنگی قدیمی، نزدیک به ۴۰۰ جبیر و مرغوب‌ترین مروارید همگی در هندورابی و کرانه‌های آن (افشار سیستانی، ۱۳۷۱: ۷۹، ۱۴۱، ۱۵۷، ۱۶۴ و ۱۷۰)، دهها چاه عمیق و نیمه عمیق آب شیرین و درختان تنومند چند صد ساله لور (انجیر معابد)، چندین روستای سرسبز با انواع درختان میوه و سبزیها و صیفی جات و وجود کرانه‌های صخره‌ای و ماسه‌ای در لاوان (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۲: ۷۳ و ۸۹)، کوه حلوا در بوموسی (افشار سیستانی، ۱۳۸۰: ۵۴)، محل گردآمدن و تخم‌گذاری دهها هزار پرستوی دریایی و کاکایی در تنب کوچک (افشار سیستانی، ۱۳۸۰: ۱۷۴)، آبراهه‌ها و مسیلهای منتهی به آبگیرها و نزارها، برکه طبیعی، آبهای زیرزمینی و چاهها و قناتهای پرشمار، نزدیک به هزار جبیر و کلاغ‌هندی بومی جزیره در خارك (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۱ (الف): ۳۶، ۳۷، ۳۹، ۵۳ و ۵۴) و کرانه‌های مرجانی در خارکو (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۱ (الف): ۱۵۷). در این میان سه جزیره ام‌الکرم، جبرین و نخیلو، مناطق حفاظت شده طبیعی اعلام شده است.

۵. امکانات و تجهیزات کنونی:

گذشته از کیش و قشم که امروزه کمابیش همه زمینها و تجهیزات گردشگری، اقامتی، تفریحی، ورزشی و امکان رفت و شد هوایی و دریایی در آنها فراهم شده است، برخی امکانات و تجهیزات دیگر جزیره‌های ایرانی در خلیج فارس به گونه فشرده از این قرار است:

اسکله در فارور، سیری، لاوان، بوموسی، تنب بزرگ، فارسی، جبرین و خارك؛ فرودگاه در سیری، لاوان، بوموسی و خارك (در این میان از فرودگاههای سیری، لاوان و خارك پروازهای زیادی به شهرهای گوناگون انجام می‌گیرد و در فارسی و خارکو فرودگاههای نیمه تمام وجود دارد)؛ باند هلیکوپتر در فارور، لاوان و فارسی؛ سینما، کتابخانه و امکانات

ورزشی و تفریحی در سیری، لاوان و خارك. در بیشتر موارد، این امکانات در اختیار نظامیان و کارکنان تأسیسات نفتی است،

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نزدیک به ۲۵ جزیره ایرانی در خلیج فارس با توانمندیها و جاذبه‌های گوناگون تاریخی، فرهنگی و طبیعی که آنها را در سراسر این خلیج و دیگر آبراهه‌ها و پهنه‌های آبی جهان ممتاز و به جهاتی بی‌همتا ساخته است، مستعد توسعه‌ای جامع و موزون بویژه بامحوریت گردشگری است. اکنون گذشته از کیش و تا اندازه‌ای قشم، دیگر جزیره‌ها با همه پتانسیلها و زمینه‌های توسعه، از امکانات و تجهیزات کافی در زمینه گردشگری و توسعه مبتنی بر آن بی‌بهره‌اند یا امکانات و تجهیزات یاد شده به دلایل نظامی، امنیتی و اقتصادی در انحصار بخش کوچکی از جمعیت کشور است. گسترش و افزایش این امکانات در راستای بهره‌مندی بخش بسیار بزرگتری از ایرانیان و جهانگردان خارجی، گذشته از کاهش فشار تقاضا بر کیش و رشد بی‌رویه آن و مشکلات پیش روی این جزیره، مایه توسعه دیگر جزیره‌ها و در نتیجه توسعه هماهنگ همه جزیره‌ها و بخشهای جنوبی کشور و سرانجام توسعه موزون ملی می‌شود و با بیشتر شدن حضور و فعالیت نیروی انسانی در این جزیره‌ها، امنیتی پایدار و مسالمت‌آمیز در نقاط استراتژیک خلیج فارس به سود ایران و در راستای منافع ملی و رشد جایگاه منطقه‌ای و بین‌المللی کشور فراهم می‌سازد.

پیشنهادها و راهکارها در این زمینه به گونه فشرده چنین است:

۱. ایجاد تأسیسات و امکانات مورد نیاز و بهره‌گیری بیشتر و بهتر از امکانات و تجهیزات موجود، در جزیره‌های بزرگتر (با گستره بیش از یک کیلومتر مربع)
۲. ایجاد اقامتگاهها و امکانات ورزشی بویژه برای دوچرخه‌سواری، سوارکاری با اسب و فیل و شتر، تیراندازی، شنا، قایقرانی، غواصی، کایت سواری،

پیروان ادیان و مذاهب گوناگون مرتبط با تاریخ و فرهنگ و پیشینه جزیره‌ها.

منابع

۱. آل احمد، جلال، جزیره خارك در تسيم خليج، تهران: اميركبير، ۱۳۵۳
۲. اسدی، بيژن، خليج فارس و مسائل آن، تهران: سمت، ۱۳۸۱
۳. افشار سيستاني، ايرج، جزيره بوموسي و جزاير تنب بزرگ و تنب كوچك، (بازيني و اضافات)، تهران: دفتر مطالعات سياسي و بين‌المللي، ۱۳۸۰
۴. افشار سيستاني، ايرج، جزيره هندورايي و دريای پارس و نگاهی به جزاير فارور و فارورگان، تهران: مؤلف، ۱۳۷۱
۵. بلو كباشي، علي، جزيره قشم: صدف ناشكافته خليج فارس، تهران: دفتر پژوهشهاي فرهنگي، ۱۳۷۹
۶. زندمقدم، محمود، آفاق جزيره قشم، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگي، ۱۳۸۲
۷. جغرافياي جزاير ايراني خليج فارس: استان بوشهر، تهران: سازمان جغرافيايي نبروهای مسلح، ۱۳۸۱ (الف)
۸. جغرافياي جزاير ايراني خليج فارس (سيري)، تهران: سازمان جغرافيايي نبروهای مسلح، ۱۳۸۱ (ب)
۹. جغرافياي جزاير ايراني خليج فارس (لاوان)، تهران: سازمان جغرافيايي نبروهای مسلح، ۱۳۸۲
۱۰. گلوردي، عيسي، جغرافياي جزاير ايراني خليج فارس (بوموسي، تنب بزرگ و تنب كوچك)، تهران: سازمان جغرافيايي نبروهای مسلح، ۱۳۸۱

موج سواری و برگزاری مسابقات در این زمینه‌ها.
۳. ایجاد برکه‌های مصنوعی و استخرها و دریاچه‌های کوچک چند منظوره و دیگر امکانات تفریحی.

۴. ایجاد باغهای بوتانيك (گیاه شناسی)، آكواريوم، پلاتناريوم (افلاك نما) و برجهای دیده‌بانی.
۵. برگزاری گشتهای علمی و اجرای برنامه‌های طبيعت‌گردی در جزیره‌ها و کرانه‌های آنها.
۶. تأکید ویژه بر پاسداری از محیط زیست و زیست بومهای جزیره‌ها و تدوین و اجرای سیاستهای توسعه‌ای یاد شده بر پایه آن.
۷. ایجاد و گسترش مناطق حفاظت شده طبیعی در جزیره‌های کوچکتر (با گستره يك كيلومتر مربع و کمتر از آن) و محدود شدن گردشگری جزیره‌ای در آنها به رفت و آمد و بازدید، به جای اقامت و جلوگیری از فعالیتهای اقتصادی زبان آور برای محیط زیست این جزیره‌ها و کرانه‌های آنها.
۸. توسعه امکانات ارتباط دریایی و هوایی با بندرها و شهرهای گوناگون کشور و خارج از کشور با رعایت محدودیتهای زیستی و زیست محیطی جزیره‌ها.
۹. ثبت همه آثار تاریخی جزیره‌ها در فهرست آثار ملی کشور و بازسازی و نگهداری آنها در کنار میراث فرهنگی و مردمی در این جزیره‌ها.
۱۰. معرفی توانمندیها، جاذبه‌ها و ویژگیهای تاریخی، فرهنگی، طبیعی، اقلیمی و زیست محیطی این جزیره‌ها در سطوح ملی و جهانی، از جمله به ملیتها و